

Алла Соляник,

декан факультету бібліотекознавства та інформатики
Харківської державної академії культури, д-р пед. наук, професор

Обов'язковий примірник мережевого документа як гарантована форма постачання Національної електронної бібліотеки

У статті висвітлюється зарубіжний досвід успішної реалізації законодавства про обов'язковий примірник мережевих документів.

К л ю ч о в і с л о в а: законодавство про обов'язковий примірник, електронний документ, Національна електронна бібліотека, джерела електронного документопостачання.

Successful implementation of the international experience in deposit legislation for online content is described.

K e y w o r d s: e-legal deposit legislation, electronic document, National Electronic Library, libraries' collections electronic supplying.

Розподілений фонд Національної електронної бібліотеки України як відкрита система, що самоорганізується під впливом змін комунікаційного середовища, нині не може ефективно функціонувати без кумулювання, зберігання й організації використання онлайн-видань, питома вага яких у світовому документному потоці постійно зростає. Вирішення цього важливого завдання породжує низку теоретичних, правових, техніко-технологічних та організаційно-методичних проблем, пов'язаних із забезпеченням провідними бібліотеками країни збирання й довічного збереження найціннішої частини національного сегмента Інтернету як основи цифрової культурної спадщини.

Найнадійнішим організаційно-правовим інструментом гарантованого постачання фонду Національної електронної бібліотеки є розширення дії закону про обов'язковий примірник документів. За даними міжнародних експертів, нині у 74 країнах світу законодавство про обов'язковий примірник передбачає депонування офлайн-документів. Більше того, 30 країн мають право і на депонування онлайн-ресурсів національного сегмента Інтернету. Важливість формування законодавчої бази для вирішення цього питання підтверджують ініціативи ІФЛА: Всесвітній бібліотечний конгрес, організований ІФЛА у серпні 2011 р. в Пуерто-Рико, серед першочергових проблем обговорював напрями й перспективи удосконалення законодавства про електронний обов'язковий примірник. З доповідями, які

висвітлювали кращий досвід розроблення та реалізації національних законів про обов'язковий примірник мережевого документа виступили директори національних бібліотек Франції, Чилі, Німеччини, ЮАР, Нової Зеландії, Великої Британії [14].

Вивченню досвіду провідних країн світу щодо розроблення ефективних моделей агрегації та архівації контенту національного Інтернет-сегмента присвячені праці багатьох зарубіжних бібліотекознавців, зокрема: І. Багрової, О. Джіго, К. Сухорукова, С. Шпанцевої, Анджелаки Джорджії, Девіда МакМенеми, Алана Поултера, Вільяма Монтвиллоффа, Харальда фон Хильмкрона, Пітера Стирлінга та ін. Виявлення кращих світових здобутків щодо формування ефективного законодавства про мережевий обов'язковий примірник є необхідною умовою їх успішного запровадження у вітчизняній бібліотечній практиці.

Мета статті – визначення оптимальної організаційної моделі поповнення розподіленого фонду Національної електронної бібліотеки України обов'язковими примірниками інтернет-документів.

Компаративний аналіз чинного зарубіжного законодавства про обов'язковий примірник документів дає підстави стверджувати, що найпрогресивніші моделі функціонування цієї організаційної форми гарантованого документопостачання бібліотек мережевими виданнями існують у Франції, Великій Британії, Данії, Норвегії, Швеції, Фінляндії. Реалізація цих моделей передбачає гармонізацію зако-

нодавства про обов'язковий примірник мережевих видань з вимогами законів про інтелектуальну власність та захист персональних даних. В основу такої гармонізації покладено директиви Євросоюзу 2001 р. щодо авторського права, які підкреслюють необхідність обов'язкового депонування та довготривалого зберігання національними бібліотеками суспільно значущих інтернет-видань як виняток з закону про інтелектуальну власність заради підтримки освіти та наукових досліджень. При цьому у більшості країн світу, які мають розвинуте законодавство про авторське право, мережеві документи, що надійшли до бібліотеки через систему обов'язкового примірника, можуть вивчатися фахівцями лише у приміщенні бібліотеки у читальних залах на індивідуальних робочих місцях, які акредитовані за ними. Окрім цього фахівці мають документально підтвердити необхідність роботи з такими колекціями. Загалом у зарубіжній бібліотечній практиці для користувачів передбачено чотири основні рівні доступу до об'єктів обов'язкового депонування: доступ з комп'ютерів бібліотеки; доступ з комп'ютерів університетів, коледжів, публічних бібліотек; доступ з персональних комп'ютерів користувачів-дослідників; виставлення електронних документів на сайті бібліотеки (наприклад, як експонати виставки) [1; 12; 15].

Зважаючи на специфічні властивості веб-видань: моноекземплярність, динамічність, мінливість, багаторівневу ієрархічну структуру, автоматичне змістовне оновлення, які суттєво ускладнюють технологію комплектування ними бібліотечних фондів, важливим є визначення науково обґрунтованих критеріїв відбору об'єктів обов'язкового депонування. Світова бібліотечна практика пропонує єдиний шлях щодо депонування мережевих ресурсів – відмовитися від максимальної повноти охоплення та комбінувати два основні підходи до організації збирання обов'язкового примірника Інтернет-документів: селекцію та вибірку. Перший варіант передбачає попередню селекцію сайтів, які потрібно зібрати згідно з критеріями їх якості (освітня, наукова або культурна цінність), інформативності, суспільно-практичної значущості (урядові та законодавчі документи). Варіант вибірки – це класична модель обов'язкового примірника, коли сайти збираються автоматично як відбиття стану національного сегмента Інтернету на певний проміжок часу.

Враховуючи, що кожний підхід має як переваги, так і недоліки, Національна бібліотека Франції з 2006 р. використовує «мішану модель» архівування Мережі, котра об'єднує як широкий доменний огляд, так і сфо-

кусований (або селективний). Перший передбачає щорічний огляд усіх доменних імен, зареєстрованих у TLD.fr, а також сайти, зареєстровані під доменами .com, .org, .net, які становлять дві третини інтернет-ресурсів, зареєстрованих у Франції. Такий щорічний збір допускає обмежену кількість даних з кожного домену – до 10 тис. адрес (або файлів) на один домен. Ідея такого підходу – це надання «миттєвої фотографії» французького сегмента Інтернету, але обмеженої як за глибиною, так і охопленням у часі.

Всі зібрані дані зберігаються в Національній бібліотеці Франції в центральному репозитарії даних, призначеному для внутрішнього використання. Веб-архів є частиною глобального цифрового сховища Франції та програми збереження SPAR (Systeme de Preservation des ARchives), що були створені у 2004 р. Варто зауважити, що у перспективі Національна бібліотека Франції для забезпечення тривалого збереження документів планує використовувати у своїх мережевих архівах централізовану систему відкритої архівації – SPAR. Ця система дасть змогу уникнути застарівання форматів запису інформації на основі технологій міграції та емуляції.

Важливо підкреслити, що відповідальність за депонування ОПД французький «Кодекс спадщини» розподілив між трьома установами: Національною бібліотекою Франції, Національним архівом радіомовлення, Національним центром кінофільмів та зображень. Крім того, в порядку експерименту Національна бібліотека Франції вже співпрацює з 25 регіональними книгозбірнями, на які покладено обов'язок одержувати ОП з типографій, котрі беруть участь у відборі сайтів відповідних регіонів для їх архівування в ході національних та регіональних виборних компаній [12]. У інших країнах розвиваються власні види корпоративної взаємодії щодо депонування ОПД. Так, у США в рамках Програми забезпечення збереження національної електронної інфраструктури під егідою Бібліотеки Конгресу в архівуванні мережевих документів бере участь широке коло установ: некомерційний фонд Інтернет-архів, Електронна бібліотека Каліфорнії, Університет Північного Техасу та ін.

Переважає більшість національних бібліотек провідних країн світу визнають корпоративність як головний організаційний принцип формування єдиного розподіленого архіву мережевих видань. Так, Національна бібліотека Норвегії бере участь у різних міжнародних проектах з архівування інтернет-ресурсів, вона є членом International Internet Preservation Consortium – ІІРС, у якому співпрацює з іншими національними бібліотеками і аме-

риканським Internet Archive. Крім того, бібліотека бере участь у проєкті Nordic Web Archive – форумі національних бібліотек скандинавських країн, присвяченому координації діяльності зі збору й архівування мережевих ресурсів [13].

В Україні реалізацію принципу координації-кооперації потрібно розпочинати з розроблення Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського Профілю комплектування національного розподіленого фонду електронних документів, який має закріплювати принципи відбору, розподіл документів по системі фондів бібліотек-одержувачів мережевого обов'язкового примірника, а також відповідальність за його зберігання та надання в користування.

Зважаючи на закордонний досвід, на першому етапі реалізації обов'язкового депонування національного сегмента Інтернету доцільно встановити такі критерії відбору мережевих документів:

- національний домен;
- веб-сайти з доменів інших країн, релевантні запитах щодо національного надбання (екстериорика);
- мережеві бази даних, що мають наукову, історичну та культурну цінність.

Національний домен має охоплювати:

- офіційні сайти органів державної влади та управління, провідних громадських об'єднань, політичних партій, відомих діячів політики, мистецтва, науки, культури;
- електронні бібліотеки та інституціональні репозитарії;
- архіви загальнодержавних газет та електронні наукові журнали.

Ці ресурси необхідно ввести до складу обов'язкового примірника документів як об'єкти депонування з періодичністю архівування 4 рази на рік. З метою повноти охоплення даних ресурсів доцільно застосовувати веб-роботів, що ведуть автоматичний збір Інтернет-матеріалів («харвестинг» – від англ. «to harvest» – «збирати врожай»).

Веб-сайти вітчизняного сегмента Інтернету містять величезну кількість цінних матеріалів, які мають бути збережені та доступні для прийдешніх поколінь. Але включення цих документів у розподілений фонд Національної електронної бібліотеки України пов'язаний з низкою складнощів. Однією з головних проблем є необхідність ефективної взаємодії українського законодавства про обов'язкове депонування з законодавством про авторське право. Лише автор може визначати, як і при яких умовах його твір стане публічно доступним, саме він має право на доходи від використання його інтелектуальної власності. В інтересах суспільства Закон України

«Про обов'язковий примірник документів» встановлює обмеження цих прав, передбачаючи безоплатну передачу певної кількості примірників кожного видання, опублікованого в Україні, з метою зберігання та використання у провідних бібліотеках для задоволення наукових, культурних, освітніх інформаційних потреб користувачів. Дана вимога для електронних видань на автономних носіях не може завдати великих фінансових втрат авторам або виробникам документів. Але для видань, що функціонують у мережевому середовищі і можуть стати доступними необмеженій кількості користувачів, необхідні особливі умови депонування.

А ще для такого виду електронних документів вкрай складно визначити їх територіальну належність, ідентифікувати виробника видання та створювача інформації, встановити країну, де знаходиться сервер, на якому розміщений веб-сайт, визначити дату публікації документа в мережі. Виникають складнощі і з матеріально-технічним оснащенням процесу депонування мережевих видань, адже бібліотеки не завжди готові забезпечувати тривале зберігання, постійний техніко-технологічний супровід електронних мережевих документів, дотримуватися справедливої рівноваги між правами власників та доступом користувачів до інформації. Це – головні проблеми, які виникають при включенні Інтернет-документа до видового складу обов'язкового примірника.

У зв'язку з окресленими вище складнощами цю проблему необхідно вирішувати поетапно. На першому етапі доцільно визначити та включити до складу обов'язкового примірника найбільш запитувані в науковому та освітньому аспекті журнали, газети, що видаються у мережі Інтернет і не мають друкованих аналогів. При цьому в законі необхідно зазначити: під періодичним електронним мережевим виданням необхідно розуміти документ, який містить інформацію, котра регулярно оновлюється у вигляді однотипно оформлених нумерованих або датованих випусків, що мають однакову назву та містять у собі, крім нової інформації, ще й актуальну інформацію попередніх випусків. Обов'язковий набір вихідних відомостей для такого видання має містити: назву електронного документа; назву організації, від імені якої він видається; відомості про тематику, читацьку адресу та цільове призначення; відомості про періодичність оновлення інформації; назву та реквізити установи, яка здійснює збереження видання в Інтернеті; адресу веб-сайта; № свідоцтва про державну реєстрацію засобу масової інформації; умови доступу до документа – платний або безоплатний, обмежений [4; 9].

Перелік періодичних мережових видань, що підпадають під дію закону про обов'язковий примірник, необхідно формувати на науковій основі, визначивши критерії цінності, серед яких першочерговими є наукове, культурне та освітнє значення видання. Насамперед, об'єктами обов'язкового депонування мають бути апробовані фахові видання, що містять результати наукових досліджень та внесені до Переліку, затвердженого Міністерством освіти й науки України. Стосовно реалізації завдань цього етапу в Україні вже зроблено перші кроки. На другому етапі вирішення проблеми розширення складу електронного обов'язкового примірника документів необхідно детальне розроблення типології мережових документів з поступовим включенням до об'єктів депонування найцінніших з них.

Важливим завданням є запровадження технології бібліографування соціально значущих ресурсів Інтернету, заснованої на форматі Дублінського ядра метаданих, формування єдиної інформаційно-пошукової системи на розподілений фонд мережового обов'язкового примірника, включення цих даних до системи Державної бібліографічної реєстрації як складової національної цифрової спадщини.

Найраціональнішими у цьому сенсі є підходи, закладені в національну стратегію реєстрації мережових публікацій Данії. Стратегія має на меті:

- вироблення моделі співробітництва бібліотек різного типу, що надають інтернет-послуги, і Національного бібліографічного агентства, включаючи проект кооперативної бази даних ресурсів, створення обмінного формату, розвиток критеріїв відбору й інших норм і правил, які сприятимуть полегшенню роботи;
- переконання влади та бібліотечного співтовариства у необхідності бібліографічного обліку інтернет-ресурсів [1].

З 1996 р. Данський бібліографічний центр, який опікується формуванням національної бібліографії, реалізував проект з обліку мережових публікацій, реєструючи лише «якісні» публікації. Паралельно з реалізацією проекту набув чинності новий закон про обов'язковий примірник (1998 р.), згідно з яким національна бібліографія Данії має відображати й статичні мережові публікації. Від самого початку передбачалося, що мова йде про реєстрацію не мільйонів інтернет-публікацій, а лише якісних з них, що відповідають критеріям відбору до національної бібліографії.

У ході реалізації проекту Данський бібліографічний центр зареєстрував близько 12 тис. данських статичних і динамічних публікацій, ста-

тей і оглядів. Інші мережові служби бібліотечного сектору зареєстрували приблизно 20 тис. ресурсів, що відповідали цим вимогам. Навіть у такій невеликій країні, як Данія, існує багато проектів, котрі використовують різні технічні формати, і кількість двічі зареєстрованих ресурсів зростає.

Наступними кроками національної стратегії було:

- створення проекту «Статистика», покликаною з'ясувати кількість данських мережових публікацій, які потрібно реєструвати в національній бібліографії;
- створення бази даних «Metanet» на основі Дублінського ядра метаданих, де зберігається вся зареєстрована мережева інформація;
- створення інтелектуального агента «Netowl» для надання каталогізаторам автоматичної допомоги в процесі збирання видань;
- створення стратегічних союзів з виробниками, бібліотеками та іншими відповідними установами;
- проведення експериментів з різними рівнями та форматами реєстрації.

Данський бібліографічний центр (упродовж 2001–2002 рр.) реалізував експериментальні проекти з метою визначення кількості мережових публікацій, що підлягають реєстрації та включенню до національної бібліографії. Було випадково обрано 2 тис. доменів із загального числа 352 тис. З 2 тис. доменів змогли знайти 1469, і тільки 732 містили відповідну інформацію. Інші були порожні, законсервовані, мали автоматичне переадресування тощо. Із цих 732 доменів тільки 46 відповідали критеріям включення до національної бібліографії. Усього було знайдено 76 релевантних публікацій. Якщо тенденція визначена правильно, то в данському секторі Інтернету перебуває близько 15 тис. публікацій, гідних включення до національної бібліографії, що підтверджено двома тестами, і їх кількість постійно зростатиме.

«Статистичний» проект показав: припущення щодо величезної кількості роботи з реєстрації відповідних публікацій, яку потрібно здійснювати вручну, не справдилися. Кількість публікацій, яка повинна бути включена до національної бібліографії, повністю піддається регулюванню.

Не менш доцільним є запозичення досвіду реалізації організаційних засад формування єдиного інформаційного середовища функціонування системи мережового обов'язкового примірника, розроблених російськими фондознавцями [8; 9; 17]. Наприклад, фахівці Російської державної бібліотеки вважають за необхідне виокремити в структурі спеціалізо-

ваного порталу, присвяченого фонду Національної електронної бібліотеки, три базових модуля: адміністративний, користувачський, службовий.

Адміністративний модуль має бути присвячений результатам моніторингу мережевого обов'язкового примірника, його кількісним показникам, якісним параметрам (повнота, збереженість), нормативній та методичній документації, корпоративним проектам та рішенням. Користувачський має містити віртуальний довідник стосовно ресурсів розподіленого Національного фонду, який відбиває відомості про установи-фондозберігачі, про зміст та організацію їх ресурсів (тематика, склад, охоплення, рівень оброблення, умови та методи доступу). Службовий модуль – це оперативний робочий інструмент комплектаторів, що забезпечує обмін інформацією (лакуни у доставлянні обов'язкового примірника, повнота й оперативність надходжень, «відсів» у зв'язку з непрофільністю документів, порушення регламенту доставки примірників, пропозиції щодо докомплектування та ін.).

Таким чином, за останні 20 років світова бібліотечна практика накопичила величезний досвід розроблення та реалізації стратегій збору, збереження мережевого надбання людства. Підтверджуючи свій європейський вибір, Україна не може ігнорувати накопичений досвід і має вжити термінових заходів щодо забезпечення зберігання для прийдешніх поколінь найціннішого контенту національного сегмента Інтернету.

Список використаних джерел

1. Анджелаки Джорджия. Обязательное хранение цифровых материалов в странах членах Европейского Союза: обзор законодательства и правоприменительной практики / Анджелаки Джорджия // Информ. бюл. РБА. – 2009. – № 52. – С. 31–49.
2. Багрова И. Ю. Национальные библиотеки и проблемы развития библиотечного дела за рубежом в конце XX – начале XXI века / И. Ю. Багрова. – М. : Пашков дом, 2004. – 500 с.
3. Джиго А. Обязательный экземпляр в информационно-телекоммуникационной сети : проблемы комплектования, использования и пути дальнейшего совершенствования / А. Джиго // Библиотека. – 2010. – № 10. – С. 47–50.
4. Джиго А. Электронные ресурсы : законодательные основы комплектования, хранения и доступа / А. Джиго // Библиотека. – 2011. – № 6. – С. 2–6.
5. Логинов А. Агрегация национального масштаба : проект «Национальный библиотечный ресурс» / А. Логинов // Университет. книга. – 2007. – № 7. – С. 16–22.

6. МакМенеми Д. Предоставление электронных услуг : рук. для публ. б-к и центров обучения / Дэвид МакМенеми, Алан Поултер ; под ред. Я. Л. Шрайберга. – М. : Омега-Л, 2006. – 247 с.

7. Монтвиллофф В. Национальная информационная политика / В. Монтвиллофф // Библиотечное дело за рубежом: конец XX – начало XXI века : сб. аналитических и справочных материалов. – М., 2009. – С. 6–28.

8. Менеджмент формирования и учета библиотечных фондов: современный подход : практ. пособие / под. науч. ред. С. В. Митрофановой, Н.З. Стародубовой. – М. : Литера, 2012. – 304 с.

9. Национальная стратегия депозитарного и репозитарного хранения библиотечных фондов Российской Федерации : проект // Библиотековедение. – 2002. – № 2. – С. 22–27.

10. Сенченко М. Формування електронної депозитарної бібліотеки на основі обов'язкового примірника документів / М. Сенченко // Вісн. Кн. палати. – 2010. – № 7. – С. 3–7.

11. Соснін О. В. Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України : моногр. / О. В. Соснін. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 572 с.

12. Стирлинг П. Депонирование электронных документов во Франции : пятилетний опыт применения нового законодательства и уроки на будущее / П. Стирлинг, Г. Ильен, П. Санц, С. Сепетьян // Науч. и техн. б-ки. – 2012. – № 10. – С. 51–79.

13. Сухоруков К. М. Электронные ресурсы и библиотечное законодательство / К. М. Сухоруков // Библиография. – 2011. – № 3. – С. 126–128.

14. Тихонова Л. Всемирный библиотечный и информационный конгресс – 77-я конференция ИФЛА / Л. Тихонова // Новости Международной федерации библиотечных ассоциаций и учреждений. – 2012. – № 1 (94). – С. 18–20.

15. Харальд фон Хильмкрон. Электронная публикация: проблемы архивирования и доступа к архивированной информации : обязательный экземпляр, защита информации и другие вопросы / Харальд фон Хильмкрон // Новости ИФЛА. – 2009. – № 2. – С. 8–13.

16. Шпанцева С. М. К вопросу о нормативно-правовом обеспечении комплектования фонда НБ электронными изданиями (на примере РГБ) // Науч. и техн. б-ки. – 2001. – № 2. – С. 97–103.

17. Шпанцева С. М. Межведомственная кооперация – фактор эффективного управления комплектованием национального библиотечного фонда / С. М. Шпанцева, С. Г. Кузнецова, Е. В. Кочукова // Библиотековедение. – 2011. – № 2. – С. 19–24.

18. Электронные документы в библиотеках России: комплектование, хранение, доступность : материалы всерос. науч.-практ. конф. – СПб, 2007. – 236 с.